

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

УДК 340.123

Цимбалюк М. М. – доктор юридичних наук,
професор, м. Тернопіль

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Проаналізовано історико-філософське та філософсько-правове обґрунтування правової допомоги як соціокультурного феномену сучасного демократичного суспільства. Встановлено, що правова допомога покликана надати можливість людині та громадянинові відчувати себе захищеними і водночас створити рівні умови в суспільстві з метою гармонізації системи права між людиною, державою та суспільством.

Ключові слова: особистість, громадянин, право, суспільство, держава, правова допомога, філософія, філософія права.

Досліджуючи питання юридичної допомоги, слід здійснити історичний екскурс в історію, що дасть змогу з'ясувати передумови становлення інституту захисту осіб як основи кваліфікованої правової допомоги. Саме тому з появою перших міст ще в Стародавній Греції та Римі існувало таке поняття, як право на свободу та рівність усіх, хто проживає на території конкретної держави. Наприклад, в Афінах громадянська рівноправність охоплювала певну частину прав та обов'язків, у тому числі на особисту незалежність від будь-якої іншої людини, право на земельну ділянку, носіння зброї та служби в певних військових формуваннях, а також на активну участь у державних справах.

Одним із важливих моментів тогочасного соціуму було право кожного обстоювати свої права у відповідних суспільно-державних установах (народних зборах, радах, виборних органах). Водночас обов'язки афінських громадян полягали в тому, що кожна людина мала берегти власне майно, за потреби – надавати допомогу полісу, брати участь у житті громади.

З огляду на це, весь комплекс громадських справ становив честь громадянина, його виключне право на захист своїх прямих прав та обов'язків тощо. Зрештою, коли виникали суперечки з питань поділу землі, права на певну власність, розбіжностей у політичних поглядах, а також конфліктні ситуації на основі соціальних чи економічних переконань, їх допомагали вирішувати люди з відповідними знаннями, які керувались законами держави, зокрема як писаними, так і неписаними (мали ненормативний характер, тобто статус соціального правила поведінки).

У ст. 59 Конституції України зазначено: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинування та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [1]. Отже, зазначені положення, що забезпечують захист основних прав громадян, свободу вибору, честі й гідності, передбачають наявність відповідного правового механізму. Інакше кажучи, із цього випливає, що гарантування державою захисту й охорони основних прав та свобод людини зумовлює обов'язковість професійної та кваліфікованої правової допомоги.

На суди в нашій державі покладено багато обов'язків. Попри це вони роз'яснюють громадянам, представникам юридичних осіб та організаціям порядок процесуального звернення до суду, зокрема правильного оформлення заяви стосовно оскарження дій посадовими особами в разі допущення помилок під час подачі документів. Це стосується також дій працівників прокуратури та інших державних органів під час прийому заяв і звернень громадян.

На сьогодні в Україні надання правової допомоги громадянам та організаціям є пріоритетним завданням адвокатури. Вона стоїть осторонь держави, через що будь-яка фінансова допомога адвокатам не надається. Нині адвокатська діяльність – це один з основних професійних та якісно нових підходів щодо надання кваліфікованої правової допомоги не лише громадянам, а й юридичним особам. Вона покликана захищати права, свободи та інтереси громадян, право яких було порушено, з метою забезпечення правосуддя, віднайдення нових підходів до розв'язання правових колізій, протидії

правопорушенням і дискримінації в правовому полі. Адвокатура не ставить перед собою комерційних цілей, а навпаки, прагне допомогти людям шляхом роз'яснення їм певного правила, норми чи закону. Адвокати можуть працювати як на платній правовій основі, так і на безоплатній.

Поняття «правова допомога» можна визначити як кваліфіковану, професійну діяльність юристів, правознавців, фахівців у галузі права, які здатні завдяки своїй професійній підготовці надавати допомогу як фізичним, так і юридичним особам, користуючись законними методами та не порушуючи прав іншої особи, дотримуючись принципу законності й верховенства права з метою захисту прав та свобод охоронюваних законом інтересів громадян. Ґрунтуючись на положеннях законодавства, доцільно констатувати, що в контексті сучасної політики щодо розбудови соціально-правової держави реформування системи законодавства сприяє забезпеченню професійної правової допомоги як фізичним, так і юридичним особам. Проте з метою більш ефективної діяльності в цьому напрямі потрібно більш детально вивчити питання надання правової допомоги, з'ясувавши її засади. На наше переконання, досліджуючи зміст поняття «правова допомога», ми будемо звертатися до права, серед іншого, до соціальної та правової норм, на яких базується вся юридична діяльність організацій і державний органів, що надають таку допомогу.

Наприклад, здавна «практичне право» не викладали в університетах. Навпаки, на думку Спінози, тогочасні професори «навчали методу, за допомогою якого можна було створити найсправедливіші за своїм судженням норми, що б відповідали моральним нормам і сприяли нормалізації суспільного життя» [2, с. 34]. Тому вчені намагались описати чинну практику в такий спосіб, щоб практичні поради можна було імплементувати в правові норми.

На думку І. Канта, поняття «право» передбачає об'єднану волю народу, а отже, законодавча влада може належати лише їй. «Справді, – зазначає філософ, – оскільки будь-яке право повинно ґрунтуватися на ній, вона не дасть учинити з будь-ким не по праву. Тільки узгоджена і об'єднана воля всіх у тому сенсі, що кожен у відношенні всіх і всі щодо кожного приймають однакові рішення, стало б відображенням законодавства» [3, с. 86–87].

Оскільки в концепції Г. В. Ф. Геґеля все ґрунтується на ідеї, предметом його філософії права є ідея права. Мислитель зазначає: «Предметом філософської науки про право є ідея права – поняття права та його реалізація. Ідея права, яка є свободою, розчиняється у світі права і сфера об'єктивного духу постає як ідеальна правова дійсність – об'єктивація форм права та свободи. Поняття права і свободи як вихідні моменти і зміст об'єктивного духу формуються в надрах суб'єктивного духу» [4, с. 7].

Ідея стосовно того, що суспільство має керуватися правом і підкорятися нормам розуму, не була новою, оскільки в межах відносин між приватними особами її визнали римляни. Водночас повернулись до неї вже у XII столітті, що стало доволі революційним кроком того часу. Більшість філософів і правників були переконанні, що суспільні відносини ґрунтувалися на праві. Вони мали бажання створити нове право, яке б діяло ефективно, та в якому закладено основну мету – справедливість і рівність усіх людей. З одного боку, вони засуджували свавілля та не сприймали звернення в цивільних відношеннях до надприродного. Тому цей рух у XII–XIII століттях був настільки ж революційним, як у XIII столітті рух за заміну особистої влади демократії або ж події XX століття, які передбачали прагнення замінити анархію капіталістичного ладу марксистською суспільною організацією.

У цьому контексті К. Жоффре-Спінози зауважує: «Громадянське суспільство повинно ґрунтуватися на праві: право має забезпечити в громадянському суспільстві порядок та прогрес. Ці ідеї стають пріоритетними в Західній Європі XII–XIII століть, де пануватимуть до наших днів» [2, с. 33].

В античні часи Платон прагнув довести, що основні принципи людської поведінки, закріплені в праві, є розумними та можуть бути зрозумілими для конкретної правової позиції, з огляду на що мають універсальний характер. Здійснюючи аналіз різних законодавчих полісів, Арістотель доводив, що поряд із окремими локальними особливостями право, прийняте в кожному з них, а тому підпорядковане окремим базовим критеріям, може бути розумно обґрунтованим. Він вважає, що певні закони, безперечно, є наслідком правотворчості окремих людей. Згодом цю ідею підтримали стоїки та римські правознавці, які оголосили кодифіковане право «писаним розумом» [5, с. 5].

Такі філософи, як Платон, Арістотель і, особливо, І. Кант та Г. В. Ф. Геґель, ґрунтовно досліджували право. Проте більшою мірою їх цікавило не те, чим є право, а те, чим воно має бути. Загальна теорія права не применшує значущість філософії права та часто змушена звертатися до основних положень і різноманітних цілей права. Водночас філософія не є її основним предметом. У загальній теорії права йдеться про вивчення права таким, яке воно є, а не права, яким воно має бути.

Право – це своєрідна соціальна реальність, на якій ґрунтується правова допомога з метою захисту прав і свобод людей, створення умов правової рівності кожної людини та громадянина задля підтримання законності й правопорядку в суспільстві.

Правова допомога на сьогодні є одним із напрямів соціально-правової політики держави, спрямованої на захист прав та свобод своїх громадян. Саме тому реалізацію правової допомоги забезпечують такі принципи, як законність, гуманність, верховенство права, рівність, справедливість, доступність, конфіденційність, уникнення конфліктів інтересів, гарантоване державне фінансування безоплатної правової допомоги.

Американський філософ Ф. Фукуяма стверджує: «Певна примусовість влади дає змогу їй, з одного боку, захищати права власності, а з іншого – реквізувати приватну власність і обмежувати права громадян задля забезпечення громадської безпеки. Монополія легітимної влади, яку держава застосовує, сприяє уникненню всередині країни того, що Томас Гоббс назвав «війною всіх проти всіх», слугуючи водночас причиною конфліктів і воєн на міжнародному рівні. Завдання сучасного політика полягає в пом'якшенні державної влади, спрямуванні її активності у сферу дотримання законності людьми, яким вона служить, а також провадженні влади згідно із законом» [6, с. 12–13].

В ідеалі правова допомога покликана надавати можливість людині відчувати себе захищеною і водночас створювати рівні умови в суспільстві задля гармонізації в системі права між людиною, державою та суспільством. У різні часи держава завдяки державним органам намагалася нав'язати свою волю народів, хоча це вдавалося не завжди. Народ повсякчас прагнув бути вільним, незалежним і мати право вибору. На сьогодні права людини, свободи, честь і гідність є основними

напрямами у сфері розвитку державної політики. На рівні раціональних інтерпретацій та обґрунтувань питання прав людини пов'язане із системою моральних і метафізичних переконань.

На думку Ж. Марітена, «оскільки у свідомості людей не існує єдиної віри або єдиної філософії, ці інтерпретації та обґрунтування конфліктуватимуть між собою. У сфері практичних положень, навпаки, досягнення угоди щодо загальної декларації можливе завдяки засобам переважно прагматичного, а не теоретичного характеру, а також завдяки колективним зусиллям щодо зіставлення та вдосконалення проектів для того, щоб зробити їх прийнятними для всіх як точки практичного єднання незалежно від розбіжностей теоретичних позицій» [7, с. 77]. У такому разі, на переконання мислителя, ніщо не заважає досягненню таких формулювань, які вказували б на помітне просування вперед у процесі світового об'єднання. Нерозумно сподіватися на дещо більше, ніж на практичну згоду щодо набору статей, об'єднаних у загальний проект. Якщо ж прагнути до теоретичного примирення, реального філософського синтезу, це можливо лише завдяки значній кількості досліджень, глибокому проникненню в суть речей, систематизації та радикальної критики помилок і сумнівних ідей.

У зазначеному контексті А. Б. Венгеров зауважує: «Обов'язок держави перед громадянином – завжди соціально і юридично захищати його, де б він не перебував і в яку б біду не потрапляв» [8, с. 303]. На нашу думку, це твердження є правильним, оскільки держава, зобов'язавшись захищати права та інтереси громадянина, повинна створити для нього гідні умови для життя, у тому числі забезпечити соціальну та правову допомогу.

Висвітлюючи вказану проблематику, Ж.-Л. Бержель переконує: «Право – динамічна дисципліна. Юристи, спираючись на рішення, закріплені у вигляді текстів (юридична традиція чи практика), пов'язують їх із головними принципами, з яких згодом можна вивести інші рішення (для розв'язання нових проблем), форми діяльності, нові правові відносини» [9, с. 21–22]. Тому поява нових потреб та відносин іноді спонукає до реформування. Проте нові юридичні конструкти ніколи не з'являються *ex nihil* (з нічого) і завжди містять у різній пропорції

вже відомі моделі, концепції, тенденції. Безперервна трансформація права, незважаючи на можливі коливання, переважно відбувається у вигляді еволюційних процесів, а не революції.

Здійснивши аналіз взаємозв'язку правової допомоги та права, можна дійти висновку, що саме право передбачає норми, завдяки яким реалізовується правова допомога. Сьогодні суспільство потребує якісно нової, кваліфікованої правової допомоги. Право та правова допомога мають спільні задачі, цілі та принципи, завдяки чому слугують основними гарантіями, реалізацію яких повинна забезпечити держава в особі компетентних органів своїм громадянам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
3. Асмус В. Ф. Иммануил Кант / В. Ф. Асмус. – М. : Наука, 1973. – 536 с.
4. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
5. Афонасин Е. В. Философия права : учеб. пособие / Е. В. Афонасин, А. Б. Дидикин. – Новосибирск, 2006. – 92 с.
6. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2006. – 220 с.
7. Маритен Ж. Человек и государство / Ж. Маритен. – М. : Идея-пресс, 2000. – 196 с.
8. Венгеров А. Теория государства и права : учебник / А. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2014. – 607 с.
9. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с фр. – М. : Nota bene, 2000. – 576 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2016
